

УДК [034:011:32]

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ
ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

Донцов А.В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті розглядаються проблеми оптимізації процесу формування моральної культури майбутніх учителів у контексті функціонального аналізу освітніх систем.

Ключові слова: педагогічний процес, системний підхід, функції освіти, навчально-виховний процес.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
СИСТЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОЙ
КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ**

Донцов А.В.

В статье рассматриваются проблемы оптимизации процесса формирования нравственной культуры будущих учителей в контексте функционального анализа образовательных систем.

Ключевые слова: педагогический процесс, системный подход, функции образования, учебно-воспитательный процесс.

**PEDAGOGICAL OPERATING CONDITIONS OF SYSTEM OF
FORMING OF MORAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS**

Dontsov A.V.

In the article the problems of optimization of process of forming of moral culture of future teachers are examined in the context of functional analysis of the educational systems.

Keywords: pedagogical process, systems approach, functions of education, educational process.

В умовах трансформаційних процесів серед педагогів-практиків була поширеною думка про те, що виховну функцію вищого навчального закладу може замінити дидактична. Практика розбудови системи освіти в умовах трансформаційного періоду переконливо доводить, що посилення дидактичної і обмеження виховної функції вищої школи є вкрай необґрунтованим і навіть соціально небезпечним для майбутнього нашої держави. Зниження соціального контролю над особистістю призводить до її морального консюмеризму, але, водночас, поступальний розвиток дійсно демократичних засад суспільного життя можна вважати неможливим без розширення сфери не лише правового, але й морального регулювання соціальних відносин. За даних соціальних умов виникає у суспільстві об'єктивна потреба розширення функціонального плюралізму системи підготовки педагогічних кадрів.

Розроблюючи акмеологічні методики діагностики системного забезпечення якості підготовки майбутніх учителів, В. Вакуленко зазначає, що організація процесу навчання може бути ефективною за умови володіння вчителем «оперативною інформацією про системи його функціонування в кожен момент і відповідно до заданої мети, а також виходячи з наявних результатів» [1, с. 340]. Характеризуючи основні функції педагогічної діяльності, І. Зимня виділяє такі: орієнтаційну, розвивальну, мобілізуючу та інформаційну, які співвідносяться з дидактичними, академічними, авторитарними і комунікативними здібностями людини, тому головна психологічна проблема підготовки педагога полягає в «забезпеченні його можливості визначати (діагностувати) актуальний рівень розвитку здібностей, що лежать в основі цих функцій [2, с. 270].

Функції активізації виховання, на основі яких мають розроблятися цілі і завдання навчально-виховного процесу, впливають із його соціального призначення. *Отже, метою даної статті є дослідження відповідності системного і функціонального аспектів оптимізації процесу формування моральної культури майбутніх учителів в умовах університетської освіти.* В загальному контексті зазначеної проблеми вища школа повинна готувати майбутніх учителів до повноцінної професійної самореалізації, яка пов'язана з набуттям певних соціально зумовлених моральних якостей. Виходячи з цього, серед функцій активізації

навчально-виховного процесу, які в ході дослідження розглядались у зв'язку з розробкою теоретичної моделі виховного процесу, були виділені такі: *виховна, розвивально-формувальна, освітницька, інформаційна, мотиваційна, когнітивна, гедоністична та рекреаційна.*

Виховна система освітнього процесу, як основа формування моральної культури майбутніх учителів, спрямована на прищеплення не лише простих моральних якостей (дисциплінованість, пунктуальність, слухняність, охайність тощо), але й складних (чесність, любов та повага до інших, почуття справедливості, вміння поєднувати у своїй діяльності особисті, колективні та громадські інтереси). Необхідність першочергового вирішення завдань, що пов'язані з вихованням складних соціально значущих моральних якостей майбутніх учителів зумовлена розширенням сфери їхнього морального вибору як об'єктивної умови демократизації соціальних процесів.

Виховання особистих і соціально значущих моральних якостей майбутніх учителів знаходиться у взаємозалежності між собою, але в умовах демократизації виховного процесу формування їхніх соціально значущих якостей набуває домінуючого характеру. Таким чином, формування моральної культури майбутніх учителів відбувається під впливом цілеспрямованих і стихійних соціальних чинників.

У соціалізації майбутнього вчителя велику роль відіграють його свідомість, світогляд і автономність мислення. Але якщо система вищої освіти буде обмежуватись вихованням лише особисто значущих примітивних якостей студентів і озброєнням їх необхідними знаннями зі спеціальності, то за таких умов освічений фахівець може підпорядкувати свою діяльність лише задоволенню власних егоїстичних інтересів і потреб, що потенційно несе в собі велику загрозу соціальній стабільності та поступальному розвитку суспільства.

Досконалі моральні відносини у навчально-виховних системах є невід'ємною педагогічною умовою формування моральної культури майбутніх учителів, адже вони опосередковують майже всю їхню діяльність і розвиваються у процесі задоволення різноманітних потреб. Тому одним із найважливіших завдань системи вищої освіти є підвищення рівня морального розвитку майбутніх учителів, що спри-

ятиме більш поглибленому аналізу морального сенсу суспільних перетворень.

У реалізації *інформаційної підсистеми* формування моральної культури майбутніх учителів велике значення має зміст вищої освіти. Вплив інформативності на процеси формування опосередкованих механізмів формування моральної культури майбутніх учителів пов'язаний з тим, що висока морально-етична інформованість утворює громадянську позицію майбутнього фахівця, прив'язує його до мікро та макросередовища, і завдяки цьому запобігає утворенню соціальної інфантильності.

Вплив інформаційних підсистем на формування моральної культури майбутніх учителів можна розглядати як з позитивної, так і з негативної точок зору. Проблема впливу доквілля та телебачення на моральний розвиток молоді та юнацтва знайшла відображення в роботах О. Губенко, Д. Майерс,

Л. Нечепоренко, О. Невмержицької, М. Романів, Д. Попової, С. Шандрук та ін. У переважній більшості досліджень констатується негативний вплив доквілля та телебачення на формування підростаючої особистості, що пов'язане з його комерціалізацією, пропагандою консюмеризму завдяки намаганням масмедіав пливати нателеглядача у вузькопрагматичних, корисливих цілях. Все це свідчить про відсутність громадського та державного контролю в упорядкуванні змісту телеінформації і форм телекомунікації. Низький рівень сформованості культури споживання інформації є суттєвою перешкодою формування етичних поглядів і переконань майбутніх учителів.

Серед напрямків подолання негативного впливу телебачення на підростаючу особистість науковці виділяють такі як, розширення сфери духовного життя, посилення впливу духовно-релігійного виховання на засадах християнства, формування «морального імунітету» до низьковартісних форм телебачення, посилення впливу сім'ї та шкільного середовища в утворенні соціальної та моральної аури виховного процесу [4, с. 25-35]. Аналіз результатів нашого анкетування засвідчив високий рівень впливу телебачення на майбутніх учителів. Так, за даними опитування щоденно переглядають телепередачі 63% опитаних майбутніх учителів, 21% – 1-2 рази на тиждень, 15,8% – взагалі

не дивляться телевізор. За інтенсивністю щоденного перегляду телепередач було встановлено, що 3-4 і більше годин на добу проводять біля телеекранів 31,6% опитаних, 1-2 години – 15,8%. Отже, телебачення як соціокультурний чинник формування свідомості та внутрішнього світу майбутніх учителів є певною мірою неконтрольованим, але досить значним.

Враховуючи широке різноманіття телепрограм, студенти найбільш за все віддають перевагу телепередачам інтелектуально-пізнавальної спрямованості (89,4%), музично-розважальним (57,9%), новинам (26,3%), і значно менше телепередачам, які стосуються криміналу (15,8%), любові та інтимних стосунків (10,5%). Відтак, вплив телебачення як інформаційної системи на інтелектуальний розвиток та соціалізацію майбутніх учителів є досить суттєвий, але, водночас слід враховувати, що проведення студентами більшості вільного часу перед екраном телевізора створює стан пасивного спостерігача, привчає до некерованого засвоєння різної за змістом інформації і нерационального проведення дозвілля. Всі означені фактори певною мірою гальмують розвиток морально-вольових якостей майбутніх учителів, сприяють утворенню безтурботного стилю життя і соціокультурної пасивності.

Відчуження майбутнього вчителя від соціуму висуває низку морально-психологічних протиріч, серед яких особливу увагу привертає розбіжність між його егоцентризмом і розвитком морально-емоційних та вольових якостей, що складають основу моральної саморегуляції поведінки.

Мотиваційна підсистема формування моральної культури майбутніх учителів, зосереджена на розвитку їхньої мотиваційної сфери. Аналіз проблеми мотивації навчання свідчить, що вона вивчається переважно на стадії спонтанного розвитку мотивів, і значно меншої уваги приділяється розробці найбільш оптимальних шляхів впливу вихователя на мотиваційну сферу учасників навчально-виховного процесу.

Мотиви різних видів діяльності майбутніх учителів складають цілу систему сукупних механізмів формування їхньої моральної культури. З одного боку, *мотиваційна функція* вищої школи передбачає найбільш оптимальний вплив на розвиток різноманітних мотивів навчальної діяльності, з іншого – сама мотивація має свої прояви і функції

у саморегуляції поведінки майбутніх учителів. У зв'язку з цим постають питання про вплив навчально-виховного процесу на природні інстинкти, біологічні та соціальні потреби особистості вихованця.

Завдяки потребам здійснюється регуляція психо-фізіологічних процесів майбутніх учителів. Пізнавальні потреби концентрують мислення, морально-естетичні – впливають на розвиток моральної свідомості та почуттів, соціальні потреби формують вольові якості. Важливою педагогічною умовою активізації процесу формування моральної культури майбутніх учителів є ті складові, які активізують вибір певної соціальної орієнтації діяльності та поведінки особистості.

За останній час вивчення цих питань здійснювалось переважно на рівні дослідження свідомої сфери, і значно меншої уваги приділялось розкриттю механізмів функціонування надсвідомості особистості, з'ясованості свідомих, надсвідомих і діяльнісних компонентів, що впливають на моральну саморегуляцію її поведінки. «Свідомість, – зазначав С. Рубінштейн, – не є зовнішньою силою, яка ззовні керує діяльністю людини. Будучи передумовою діяльності, свідомість, поряд із цим, є її результатом. Свідомість і діяльність людини утворюють справжню єдність [5, с. 27]. Отже, у формуванні моральної культури майбутніх учителів важливою педагогічною умовою є поєднання моральної свідомості з різнобічною, морально мотивованою поведінкою та діяльністю.

Когнітивна підсистема формування моральної культури майбутніх учителів, відображає особливості впливу наукової інформації на їхню моральну свідомість. Когнітивна психологія характеризує особливості пізнавальних та виконавчих процесів, в тому числі розвиток тимчасової та довгострокової пам'яті (Дж. Сперлінг, Р. Аткинсон).

Дослідження когнітивних процесів в системі вищої освіти допоможуть виявити роль знань в активізації опосередкованих механізмів формування моральної культури майбутніх учителів. Методологічну основу цього напрямку досліджень можуть скласти теоретичні положення про організацію знань в пам'яті особистості, співвідношення вербальних і образних компонентів у розвитку мислення і пам'яті (Г. Бауер, А. Пайвіо, Р. Шепард).

Вплив навчальної діяльності на формування моральної культури майбутніх учителів залежить від цілої сукупності соціально-психологічних чинників, тому завдання наукових пошуків в педагогіці та соціальній психології співпадають, оскільки основні труднощі і проблеми соціально-психологічного дослідження полягають в наявності розбіжностей між свідомістю, бажаннями, усвідомленнями, мовою і діяльністю особистості. Зазначена розбіжність «складає для соціальної психології проблему номер один» [6, с. 215-228].

Основні теоретичні та емпіричні дослідження когнітивних процесів були зосереджені на двох концептуальних напрямках. Перша концепція, отримала назву теорії когнітивного дисонансу (Л. Фестінгер). Дисонанс трактується як стан морально-психологічного дискомфорту, викликаний впливом на особистість різної протилежної за змістом інформації про один і той самий об'єкт. Цей дисонанс виникає як наслідок хибного морального вибору з причини низького рівня розвитку морально-регулятивної сфери особистості.

Друга концепція під назвою «теорія когнітивного співвідношення» намагалась дати пояснення співвідношенню логічного й алогічного в поведінці людини (Ф. Хайдер, Т. Ньюком, Ч. Осгуд, П. Танненбаум). Зазначені положення вказують на те, що когнітивна підсистема вищої освіти передбачає цілеспрямований, науково і методично обґрунтований виховний вплив різних видів діяльності і спілкування на пізнавальні, емоційні і вольові процеси, що опосередковують навчально-виховну діяльність майбутніх учителів.

Гедоністична підсистема формування моральної культури майбутніх учителів, пов'язана із задоволенням їхніх особистісних потреб і бажань. Деякими дослідниками поняття гедонізму розкривалось з негативним відтінком, оскільки він характеризує задоволення людини відчуттям власної насолоди. Відчуття насолоди стабілізує психіку особистості, пригнічує її потенційну агресивність, і тому позитивно впливає на розвиток механізмів особистісної моральної саморегуляції. В умовах навчально-виховної діяльності ми намагались досягти співвідношення, щоб відчуття насолоди майбутніх учителів було пов'язане насамперед з задоволенням їхніх пізнавальних і морально-етичних потреб і інтересів.

На активізацію опосередкованих механізмів формування моральної культури майбутніх учителів позитивно впливають відчуття радості від спілкування з друзями, відмінної оцінки, цікавої розповіді викладача, або від включення в захоплюючу ігрову діяльність. Таким чином, використання різноманітних видів ігрової діяльності в системі інтерактивного навчання є важливим чинником активізації навчально-виховного процесу.

Рекреаційна підсистема формування моральної культури майбутніх учителів передбачає відновлення їх фізичних, інтелектуальних та моральних сил, розвиток емоційних і вольових компонентів морально-регулятивної структури. Стимулювання рекреаційних процесів залежить від рівня розвитку пізнавальних інтересів і загальної мотивації учіння. З методичної точки зору розробка виховних технологій, орієнтованих лише на розвиток інтересу до наукових знань не завжди є ефективною, оскільки поглиблене засвоєння знань потребує від майбутніх учителів докладання вольових зусиль. Напружена інтелектуальна діяльність викликає стомленість та певні фізіологічні відхилення в організмі майбутнього вчителя, що пов'язані з великими витратами енергетичних сил в процесі навчання.

Відчуття втоми характеризує психічне переживання майбутнім вчителем браку своїх інтелектуальних та фізіологічних можливостей. Майбутні вчителі відчувають психологічний дискомфорт та втому з самого початку нецікавої лекції, і навпаки, якщо студенти зацікавлені змістом лекції, зачаровані й поглинуті цікавою емоційною розповіддю викладача, то за даних умов сама по собі починають працювати рекреаційні підсистеми і механізми навчально-виховної діяльності. У протилежному разі інтелектуальна та психічна виснаженість організму сприяє утворенню межових станів психіки, неврозів, які, в свою чергу, можуть викликати суттєві фізіологічні відхилення, і призвести до тяжких хронічних захворювань.

Таким чином, моральна спрямованість поведінки та діяльності майбутнього вчителя є однією з важливих суб'єктивних педагогічних умов досягнення його внутрішньої морально-психологічної рівноваги між альтруїстичними та егоїстичними мотивами поведінки, які виражають

співвідношення між вузькоєгоїстичними прагматично орієнтованими потребами і його високими, різнобічними моральними потребами.

До найбільш провідних педагогічних умов чіткого функціонування різних підсистем формування моральної культури майбутніх учителів належать: упорядкування позитивного впливу на особистість вихованця системи масової інформації; врахування цілеспрямованих і стихійних впливових дій; досягнення досконалості моральних відносин у навчально-виховних системах; усвідомлення майбутнім вчителем морального сенсу громадської діяльності; сформованість культури пізнавальних потреб та інтересів; підвищення рівня етичної вихованості й готовність майбутнього викладача до виховної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вакуленко В.М. Розвиток теорії і практики вищої педагогічної освіти України, Росії, Білорусії на основі акмеологічного підходу: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 496 с.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учеб. пособ. для вузов, изд. 2-е, доп., испр., перераб. – М.: Лотос, 2001. – 384 с.
3. Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под. общ. ред. Л.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
4. Невмержицька О. Моральне виховання підлітків засобами телебачення: (Метод. рек. для клас. кер.) / Олена Невмержицька. – Дрогобитч, ДДПУ, 2005. – 40 с.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1973. – Т.2. – 432 с.